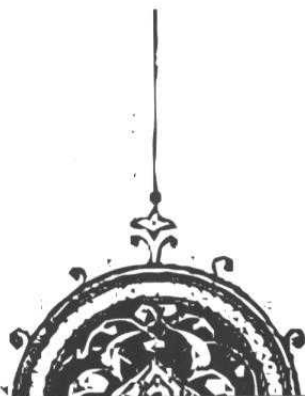

۱۳۳۵/۱
کتابخانه

پیش در آمدی بر

حکمت هنر اسلامی

نگارندگان:

حمید رضا صارمی

(استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس)

محمد امین شاه محمدی دانشور

سرشناسه	:	صارمی، حمیدرضا، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	:	پیش درآمدی بر حکمت هنر اسلامی
مشخصات نشر	:	تهران: آفتاب توسعه، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	:	۶۰۰ص.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۷۸۶۷-۲۸-۳
نوعیت فهرست نویسی	:	فهرست نویسی مختصر
یادداشت	:	فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
یادداشت	:	کتابنامه.
شناسه ورود	:	شاه محمدی دانشور، محمدامین، -۱۳۶۴
شماره کتابخانه	:	۳۷۸۶۴۵۳

پیش درآمدی بر حکمت هنر اسلامی

نگارندگان: حمیدرضا صارمی (استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس)،

محمدامین شاه محمدی دانشور

ناشر: انتشارات آفتاب توسعه (ناشر آثار مرکز پژوهش های علمی اسلامی صدر)

طراحی جلد و صفحه آرایی: یوسف بهرخ

نوبت و سال انتشار: اول ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۸۶۷-۲۸-۳

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر برای ناشر محفوظ می باشد.

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
	فصل اول
	حکمت

۱۷	۱-۱- سرآغاز سخن
۲۱	۲-۱- مفهوم وار حکمت
۲۳	۳-۱- حکمت از دیدگاه اندیشمندان یونان باستان
۲۴	۱-۳-۱- سقراط و دیدگاه آن پیرامون حکمت
۲۸	۲-۳-۱- حکمت در اندیشه افلاطون
۳۱	۳-۳-۱- حکمت در دیدگاه ارسطو
۳۳	۴-۱- حکمت از دیدگاه اسلامی
۳۹	۵-۱- حکمت از دیدگاه اندیشمندان اسلامی
۴۶	۱-۵-۱- حکمت از دیدگاه فارابی
۵۰	۲-۵-۱- حکمت از دیدگاه ابن سینا (حکمت سینوی یا حکمت متعالیه)
۵۶	۳-۵-۱- حکمت از دیدگاه سهروردی
۶۱	۴-۵-۱- حکمت از دیدگاه ملاصدرا

فصل دوم

پیش در آمدی بر زیبایی و زیبایی شناسی

۶۹	۱-۲- آغاز سخن
۷۲	۲-۲- علت زیبایی گرایی در دیدگاه عمومی
۸۰	۳-۲- زیبایی در اندیشه یونان باستان
۸۸	۱-۳-۲- زیبایی در اندیشه ی فیثاغورث
۹۳	۲-۳-۲- زیبایی در دیدگاه سقراط و افلاطون

- ۱۰۳-۳-۳-۲ زیبایی از دیدگاه ارسطو.....
- ۱۱۴-۴-۳-۲ زیباشناسی در اندیشه‌های آگوستین.....
- ۱۱۸-۵-۳-۲ زیبایی از دیدگاه توماس آکویناس.....
- ۱۲۷-۴-۲ پیشینه‌ی زیبایی و زیباشناسی در اندیشه فلسفه‌ی غرب.....
- ۱۳۱-۴-۲-۱ دکارت و عصر روشنگری.....
- ۱۳۴-۵-۲ اندیشه زیبایی در سده هجدهم میلادی.....
- ۱۳۸-۵-۲-۱ نهضت تجربه‌گرایی.....
- ۱۴۱-۵-۲ زیباشناسی از دیدگاه دیوید هیوم.....
- ۱۴۹-۵-۲-۳ زیبایی از دیدگاه امانوئل کانت.....

فصل سوم

اندیشه‌ی وحدت‌گرایی و «وحدت وجود»

- ۱۶۱-۳-۱-۱ سرآغاز سخن.....
- ۱۶۴-۳-۲ پرسش‌هایی در قبال مقوله «وحدت وجود».....
- ۱۶۸-۳-۳ جهان‌بینی وحدت‌مدارانه و تفسیر آن.....
- ۱۷۴-۴-۳ مقوله‌ی «وحدت وجود» از دیدگاه لغوی.....
- ۱۸۱-۵-۳ «وحدت» در اندیشه بین‌الملل.....
- ۱۸۷-۶-۳ عرفان و وحدت وجود.....
- ۱۹۱-۷-۳ رویکرد فلسفه در تناظر و تقابل با مقوله‌ی «وحدت وجود».....
- ۲۰۰-۸-۳ تشریح مقوله‌ی وحدت با استناد بر دیدگاه علامه جعفری.....
- ۲۰۲-۸-۱-۱ اقسام و یا انواعی از عمل وحدت.....
- ۲۰۵-۸-۲ هماهنگی و وحدت میان انسانها.....
- ۲۰۷-۹-۳ وحدت انفسی و وحدت آفاقی.....
- ۲۱۱-۱۰-۱ اقسام وحدت.....
- ۲۱۱-۱۰-۱-۱ وحدت فلسفی و وحدت توحیدی.....
- ۲۱۴-۱۰-۲ حوزه وحدت طبیعی، حقیقت‌گرا و عرفانی.....
- ۲۲۱-۱۰-۳ رویکردهای سه‌گانه وحدت وجود.....
- ۲۲۳-۱۰-۴ اقسام چهارگانه توحید در رویکرد وحدت وجود.....

- ۲۲۴ ۳-۱۰-۵- چهار دیدگاه مهم در مقوله وحدت وجود
- ۲۲۶ ۳-۱۱-۱- مفهوم وحدت در میان ادیان مختلف
- ۲۲۶ ۳-۱۱-۱- مفهوم وحدت در هندوئیسم
- ۲۲۹ ۳-۱۱-۱- خداشناسی هندو
- ۲۳۲ ۳-۱۱-۲- جهان‌شناسی هندو
- ۲۳۲ ۳-۱۱-۳- مفهوم مقوله‌ی وحدت در هندوئیسم
- ۲۳۴ ۳-۱۲-۱- وحدت در اندیشه یونان باستان
- ۲۳۷ ۳-۱۲-۱- فلسفه پیش از سقراط
- ۲۳۹ ۳-۱۲-۱- وحدت‌پنداری در اندیشه طالس
- ۲۴۳ ۳-۱۲-۳- وحدت در اندیشه آناکسیمندر
- ۲۴۷ ۳-۱۲-۴- آناکسیمنس و اندیشه وحدت‌پنداری
- ۲۴۹ ۳-۱۲-۵- وحدت در اندیشه هراکلیتوس
- ۲۵۵ ۳-۱۲-۶- گزنوفانس و مکتب الئایی
- ۲۵۶ ۳-۱۲-۶- خداشناسی گزنوفانو
- ۲۵۸ ۳-۱۲-۷- وحدت در اندیشه پارمنیدس
- ۲۵۹ ۳-۱۲-۷- خداشناسی پارمنیدس
- ۲۶۲ ۳-۱۳-۱- وحدت در اندیشه فلاسفه پس از سقراط
- ۲۶۶ ۳-۱۳-۱- وحدت در اندیشه سقراط و افلاطون
- ۲۷۲ ۳-۱۳-۲- وحدت در اندیشه مکتب فلاسفه رواقی ذوق التأله
- ۲۷۳ ۳-۱۳-۲- خداشناسی رواقیون
- ۲۷۴ ۳-۱۳-۲- جهان‌شناسی رواقیون
- ۲۷۵ ۳-۱۳-۳- وحدت وجود از دیدگاه فلوپتین
- ۲۷۸ ۳-۱۳-۳- خداشناسی فلوپتین
- ۲۸۴ ۳-۱۳-۴- جهان‌شناسی فلوپتین و مسئله وحدت وجود
- ۲۸۸ ۳-۱۴-۱- وحدت وجود در اندیشه مسیحیت
- ۲۹۶ ۳-۱۴-۱- وحدت در اندیشه آگوستین
- ۲۹۹ ۳-۱۴-۱- مقوله‌ی وحدت وجود در اعترافات آگوستین

- ۳-۱۴-۲- وحدت در اندیشه «مایستر اکهارت»..... ۳۰۱
- ۳-۱۴-۳- وحدت از دیدگاه اسپینوزا..... ۳۰۹
- ۳-۱۴-۳-۱- جوهر، صفت، حالت در اندیشه اسپینوزا..... ۳۱۲
- ۳-۱۴-۳-۲- خداشناسی اسپینوزا..... ۳۱۶
- ۳-۱۴-۳-۳- مسئله بینهایت و مقوله وحدت وجود در دیدگاه اسپینوزا..... ۳۱۹
- ۳-۱۵-۲- وحدت وجود در حکمت و عرفان اسلامی..... ۳۲۱
- ۳-۱۵-۱- وجود از دیدگاه ابن سینا..... ۳۲۵
- ۳-۱۵-۱- وحدت وجود از دیدگاه سهروردی..... ۳۳۰
- ۳-۱۵-۲- وحدت در اندیشه محی الدین ابن عربی..... ۳۴۰
- ۳-۱۵-۱-۱- فصوص الحکم..... ۳۴۳
- ۳-۱۵-۳-۲- دعای ابن عربی..... ۳۴۴
- ۳-۱۵-۳-۳- ابن عربی عرفای محی الدین فیلسوف..... ۳۴۶
- ۳-۱۵-۳-۴- ادله مخالفان ابن عربی..... ۳۴۷
- ۳-۱۵-۳-۵- روش‌شناسی اندیشه ابن عربی..... ۳۴۹
- ۳-۱۵-۳-۶- نظریه اسما در دیدگاه ابن عربی..... ۳۵۱
- ۳-۱۵-۳-۷- در باب اعیان ثابته..... ۳۵۴
- ۳-۱۵-۳-۸- «وجود» از دیدگاه ابن عربی..... ۳۵۶
- ۳-۱۵-۴- وحدت در دیدگاه ملاصدرا شیرازی..... ۳۵۹
- ۳-۱۵-۴-۱- «وجود» در حکمت متعالیه..... ۳۶۳
- ۳-۱۵-۴-۲- تمایز بین موجودات..... ۳۶۵
- ۳-۱۵-۴-۳- تشکیک وجود..... ۳۶۶
- ۳-۱۵-۴-۴- انواع و اقسام تشکیک..... ۳۶۹
- الف تشکیک عامی..... ۳۶۹
- ب: تشکیک خاصی..... ۳۶۹
- ۳-۱۶-۲- در آمدی بر مقوله وحدت شهود..... ۳۷۱
- ۳-۱۶-۱- وحدت در دیدگاه علاءالدوله سمنانی..... ۳۷۴
- ۳-۱۶-۲- انتقاد علاء الدوله از وحدت وجود ابن عربی..... ۳۷۶
- ۳-۱۶-۳- مفهوم «وجود» از دیدگاه سمنانی..... ۳۷۸

۳۸۱ ۳-۱۶-۴- مسئله «ذات» در دیدگاه سمنانی

فصل چهارم

هنر دینی و هنر قدسی

۳۸۷ ۴-۱- سرآغاز سخن

۳۸۸ ۴-۲- ماهیت هنر دینی

۳۹۰ ۴-۳- هنر قدسی

۳۹۷ ۴-۴- اثر دینی، عمل صالح

۴۰۱ ۴-۱- زمانمندی دین و ارتباط آن با اثر هنری

۴۰۳ ۱-۶- سنت و هنر دینی

فصل پنجم

هنر اسلامی

۴۱۳ ۵-۱- واژه‌شناسی هنر

۴۱۷ ۵-۲- انسان‌شناسی در دیدگاه کلی

۴۲۰ ۵-۳- انسان‌شناسی اسلامی

۴۲۲ ۵-۳-۱- انسان‌شناسی از دیدگاه خزان

۴۲۶ ۵-۳-۲- قوای ظاهری و باطنی

۴۳۰ ۵-۴- زیبایی و زیباشناسی در دیدگاه کلی

۴۳۷ ۵-۵- زیبایی در نگاه اسلام

۴۳۹ ۵-۵-۱- زیبایی از دیدگاه قرآن کریم

۴۴۳ ۵-۵-۲- بصیرت زیبایی در قرآن کریم

۴۴۶ ۵-۵-۳- انواع زیبایی و مراتب آن در حکمت قرآنی

۴۵۰ ۵-۵-۴- گونه‌های مختلف زیبایی در قرآن کریم

۴۵۶ ۵-۵-۵- زیبایی جانوران و حیوانات در آیات قرآنی

۴۵۷ ۵-۵-۶- زیبایی در خلقت انسان

۴۶۲ ۵-۵-۷- ملاحظات در باب مقوله‌ی فطرت

۴۶۷ ۵-۵-۸- بحث پیرامون کمال

۴۷۲ ۵-۵-۹- حُسن و احسان

۴۷۴ ۵-۵-۹-۱- احسان

- ۴۷۸ ۵-۶- علت زیبایی گرایی
- ۴۸۵ ۵-۷- زیبایی نزد اندیشمندان اسلامی
- ۴۸۸ ۵-۷-۱- زیبایی از دیدگاه فارابی
- ۴۹۲ ۵-۷-۲- زیبایی از دیدگاه ابن سینا
- ۴۹۹ ۵-۷-۳- زیبایی از نگاه ابن عربی
- ۵۰۳ ۵-۷-۴- زیبایی در دیدگاه سهروردی
- ۵۱۳ ۵-۷-۵- زیبایی از دیدگاه ملاصدرا
- ۵۲۴ ۵-۷-۶- زیبایی از دیدگاه علامه جعفری
- ۵۳۲ ۵-۷-۷- زیبایی در دیدگاه شهید مطهری
- ۵۳۹ ۵-۸- خاستگاه هنر اسلامی
- ۵۴۵ ۵-۹- حکمت هنر اسلام از دیدگاه تاریخی
- ۵۴۶ ۵-۱۰- فلسفه یونانی و نظام‌های فلسفی حکمای اسلامی
- ۵۵۳ ۵-۱۱- حکمت هنر اسلام
- ۵۵۸ ۵-۱۲- عقل گرایی در هنر اسلامی
- ۵۶۲ ۵-۱۳- مقوله تجلی
- ۵۶۴ ۵-۱۳-۱- تجلی در لغت
- ۵۶۶ ۵-۱۳-۲- مفهوم تجلی در قرآن کریم
- ۵۶۹ ۵-۱۳-۳- تجلی، ظهور از خفا
- ۵۷۱ ۵-۱۳-۴- انواع تجلی
- ۵۷۲ ۵-۱۴- مقوله‌ی خیال
- ۵۷۲ سرآغاز سخن
- ۵۷۴ ۵-۱۵-۱- قوه‌ی خیال و مشائون
- ۵۷۹ ۵-۱۵-۲- خیال در اندیشه ابن عربی
- ۵۸۰ ۵-۱۵-۳- خیال در اندیشه سهروردی
- ۵۸۳ ۵-۱۵-۴- قوه خیال و هنرمند

پیشگفتار

پیش از هر وضعی، مناسب است تا به چند سؤال اساسی ذیل مقوله‌ی حکمت هنر اسلامی اشاره شود: آیا اساساً مقوله‌ای با عنوان «هنر اسلامی» به صورت امری مستقل و مجزا، قابل تحقق و تصور است؟ آیا می‌توان مفهوم «حکمت هنر اسلامی» را به طور کامل تعریف کرده و هویتی مستقل برای آن قائل شد؟ آیا اساساً هنر در سیطره ادیان قابل تعریف و تفسیر است؟ هنر و دین به چه میزان بر یکدیگر تأثیر داشته و آیا اصولاً تاملاتی میان این دو وجود دارد؟ آیا دین و آموزه‌های دینی، تأثیری مستقیم و محسوس در تولید آثار هنری دارد؟ این قبیل پرسش‌ها و مواردی مشابه آنها، موضوعاتی هستند که در نوشتار حاضر بدان‌ها پرداخته شده. ذیل آنها تفاسیری ارائه خواهد شد تا بلکه راه‌گشا و راهنمایی، در راستای تبیین مفهوم حکمت هنر اسلامی باشد.

هنر اسلامی فرآیندی عظیم و پیچیده است که حاصل تامل‌های عمیق و حقیقی میان هنرمند و خالق هستی است. هنر اسلامی به معنای حقیقی آن، حاصل تجربه و شهودی خالص است که در بستر ترسیم و تجسیم اشیا پدیدار می‌شود؛ هنری که در مسیر تفکّر و تامل، نمودها و اعیان مختلف را بازنمود ساخته و عالم غیب را به عالم شهود دعوت می‌نماید. هنر اسلامی، حقیقتی است که در بستر دین، انسان‌شناسی دینی، معرفت‌شناسی و البته فلسفه دینی رخ می‌دهد؛ بنابراین نمی‌تواند بدون توجه به حقیقت دین، فلسفه‌ی آن، و نیز معرفت‌شناسی دینی شکل پذیرد و بدیهی است محصولی که بدون آگاهی پدید آید، بی ارزش خواهد بود. از آنجایی که این نوع از هنر، محصول تلفیق دانش و معرفتی عرفانی است که لزوماً از طریق مکتب و مدرسه القا نمی‌شود، به همین جهت طریقه‌ی کسب آن نیز گاهی سخت و پیچیده می‌شود. چرا که جنس آموزه‌های آن از نوع معرفتی و حکمی بوده و طریقه‌ی انتقال آن نیز نیازمند مقدمات عرفانی و روحانی می‌باشد؛ آموزه‌هایی که شاید

هرگز بر روی کاغذ نیامده و حتی قابل انتقال شفاهی هم نباشند. بنابراین هنر اسلامی معرفتی است که از جنس شهود و حضور است و هر کس به میزان ظرفیت خود، آن را کسب و جذب می‌نماید. به نظر میرسد اگر موضوعی با نام دین (بما هو دین) به درستی شناخته شود و تحلیل و بررسی عمیق دینی بر آن صورت پذیرد، جایگاه حقیقی هنر دینی، هنر اسلامی و حکمت آنها به درستی دریافت خواهد شد. به عبارت دیگر آن زمان که دین به عنوان امری الحاقی در زندگی بشر تعریف شود و ماهیتی مازاد بر آن در نظر گرفته شود، بدیهی است که در تحلیل‌ها و تفاسیر فکری نیز به عنوان امری الحاقی شناخته خواهد شد. در صورتیکه دین به معنای حقیقی آن متن زندگی و در حقیقت خود زندگی بشر بوده و میزان شناخت از آن، تعیین کننده کیفیت زندگی خواهد بود. بنابراین بدیهی است که موضوعی با عنوان «هنر» نیز تحت الشعاع چنین حقیقتی قرار گیرد و ماهیت خود را مدیون موضوعی با نام «دین» باشد. پر واضح است که منظور از هنر دینی، معماری مکان‌های مذهبی، یا نقاشی مسجد و امام‌مذهبی نیست؛ بلکه منظور، آن نوع از هنر است که با فلسفه و تفکر دینی پدیدار شده و گاهی از ناسوداگد هنر بند تراوش می‌کند. چرا که دین (به ویژه اسلام) امری است که در بندبند تفکرات و تقیدات نفس مؤمن نازد و رسوخ می‌کند و تمامیت حوزه‌های فکری او را مورد تسخیر قرار می‌دهد. لذا حوزه‌ای با عنوان «هنر» که برخاسته از فکر و جهان‌بینی فرد است چه در مرحله عملی، چه در مرحله نظری هرگز از دست نفوذ دین خارج نخواهد شد. بنابراین با دیدگاهی عمیق‌تر می‌توان بیان کرد که حوزه دین به حتمی‌ترین و گسترده‌است که هیچکدام از حوزه‌های هنری نمی‌توانند خارج از آن خودنمایی کنند.

نوشتار حاضر بر آن است تا با دیدگاهی تاریخی تحلیلی، موضوع «حکمت هنر» را بررسی کرده و شاخه‌هایی را که از درخت تنومند هنر رشد کرده‌اند، مورد واکاوی قرار دهد. البته موضوع اصلی نوشتار حاضر، حکمت هنر است. بنابراین تمامی ریشه‌های حکمت و فلسفه، به ویژه آن نوع از فلسفه که از فرهنگ یونانیان به فرهنگ اسلامی نفوذ کرده، مورد تحلیل واقع شده است. به همین جهت توجه اصلی نوشتار حاضر بر نحوه شکل‌گیری فلسفه و حکمت اسلامی بوده و شیوه هنری خاصی مورد نظر نمی‌باشد. لذا تمامی علاقمندان به رشته‌های هنری و فلسفه هنر (معماری، شهرسازی، هنر اسلامی، نقاشی، کارگردانی) مورد مخاطب قرار گرفته‌اند. بنابراین بازتاب‌ها و بازنمودها مد نظر

نبوده و صرفاً هویت و ماهیت فکری هنری مورد مذاقه بوده است. بدیهی است که تحلیل تکنیک‌ها و روش‌ها، مجال دیگری می‌طلبد. در این نوشتار، ابتدا موضوع حکمت به عنوان حقیقتی مجزا مورد بررسی قرار گرفته و پس از تبیین آن، دیدگاه مکاتب مختلف و اندیشمندان آنها، ذیل مقوله‌ی حکمت مورد مذاقه قرار می‌گیرد. پس از آن، مفاهیم اساسی زیبایی و زیباشناسی از دیدگاه تاریخی فلسفی مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت؛ در این راستا نظریات نحله‌های مختلف مورد توجه بوده و میزان رد و کدام در اندیشه مسلمانان مورد نقد واقع خواهد شد. سپس موضوعی مهم و اساسی با عنوان وحدت وجود مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد؛ چرا که اندیشه‌ی وحدت‌محور، مهم‌ترین و اساسی‌ترین ایده میان هنرهای دینی بوده و به عنوان اساس فکری همه‌ی هنرهای دینی شناخته می‌شود. اینکه در این راستا به مقوله‌ی خداشناسی و خداپنداری نیز پرداخته شده و نحوه‌ی نفوذ این مقوله در هنر، وارد واکاوی قرار می‌گیرد. سپس موضوع هنر دینی به عنوان امری مجزا و مهم، مورد تحلیل و تبیین می‌شود. مقدمه‌ای بر اساس هنر اسلامی باشد. چرا که بدون در نظر گرفتن هنر دینی به عنوان موضوعی گسترده و عریض، تحلیل هنر اسلامی نادرست خواهد بود. سرانجام به موضوعیت و هویت هنر اسلامی پرداخته شده و کنه آن از دیدگاه فلسفی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

امید است نوشتار حاضر (هر چند ناچیز) بتواند در راستای روشن‌تر شدن مسیر حکمت هنر اسلامی به حقیقت و ماهیت اصلی آن کمک کند. در این راستا، پیش‌بینی می‌شود که در طی سال‌های گذشته با ورود به این عرصه قدمه‌ای بزرگی برداشته‌اند، که به سنت کثرت در مقدمه از ذکر نام آنها صرف‌نظر شده است، لکن سعی بر آن بوده است تا نظرات آنان در متن کتاب مورد توجه قرار گرفته است. در این خصوص آقای مهندس عبدالحمید نقره‌کار استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت، آثاری ماندگار تدوین نموده‌اند که به پژوهشگران علاقمند توصیه می‌گردد از آنها بی‌بهره نمانند.

حمیدرضا صارمی (عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس)

محمد امین شاه‌محمدی دانشور

آبان ۱۳۹۳